

УДК 94(476):76«11/13»

І.Л. Калечыць,

кандыдат гісторычных наукаў, дацэнт кафедры дапаможных гісторычных дысцыплін і методыкі выкладання гісторыі БДПУ

АЛТАРНЫЯ ПАМІНАЛЬНЫЯ ГРАФІЦІ XII–XIV стст. ПОЛАЦКАЙ СПАСА-ПРААБРАЖЭНСКАЙ ЦАРКВЫ

Увядзіны. Алтарныя графіцы Спаса-Праабражэнской царквы г. Полацка – цікавая старонка беларускай эпіграфіі. Нерасчышчаныя раней, а цяпер у выніку работы расійскіх рэстайлістараў пад кіраўніцтвам Д.У. Сараб'янава, яны становяцца даступнымі для прачытання і вывучэння. Гэта значыць, што база крыніц па гісторыі сярэдніх вякоў дапаўняецца новымі надпісамі, якія дазволяюць прыўзняць заслону таямніцы з тых далёкіх часоў.

Да XII і пазнейшых стагоддзяў адносяцца надпісы, нанесенныя на сцены Спаса-Праабражэнскага храма ў г. Полацку. На сённяшні дзень комплекс графіцы Спаса-Праабражэнской царквы цалкам не раскрыты. Даставны для вывучэння толькі комплекс алтарных графіци.

Асноўная частка. Алтарныя графіцы Спаса-Праабражэнской царквы г. Полацка адкрываюць новую старонку ў вывучэнні эпіграфічных помнікаў сярэдневяковай Беларусі. Кола іншых эпіграфічных помнікаў: каменных, драўляных, касцяных і г. д. прадметаў з надпісамі Х–XIV стст. складае больш за сто крыніц. Алтарныя графіцы значна дапаўняюць гэту лічбу.

Уесь матэрый алтарных графіци, у залежнасці ад часу нанясення, можна падзяліць на дзве вялікія групы. Першая з іх – графіцы XII – пачатку XVI ст., да прыходу іезуітаў у 1580 г. Надпісы зроблены ўстаўным або паўустаўным пісьмом, характарызуюцца «царкоўнасцю» тэкстаў, звязаны з рэаліямі царкоўнага жыцця: фрагментамі малітваў, памінаннем, сведчаннямі пра смерць пэўных людзей. Часам сустракаюцца таксама фрагменты кірылічнага алфавіта. Такія надпісы наносіліся людзьмі, якім дазвалялася заходзіць у алтар: святарамі, дыяканамі, алтарнікамі.

Другая група надпісаў, нанесеная лацініцай і кірыліцай, датуецца часам ад канца XVI ст., звязана з перадачай царквы іезуітам і змяшчае, у асноўным, імёны людзей, якія пакінулі надпісы. Мэта нанясення такіх графіци кардынальна адрозніваецца ад папярэдняй. «Тут быў NN», – пакінуць надпіс аб наведванні дадзенага «каб'екта» – вось асноўная мэта нанясення дадзеных графіци. Сярод кірылічных надпісаў у некаторай ступені захоўваецца колькасць малітоўных надпісаў і памінальных запісаў, а таксама надпісы папярэдняга тыпу. Такая матэрый масць нанясення графіци захоўвалася да 30-х гг.

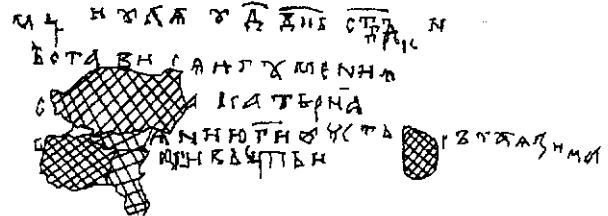
XIX ст., пакуль царква не дзеянічала і кожны, хто жадаў, мог пакінуць надпіс, у тым ліку і ў алтары. Каля лацінскіх надпісаў сустракаюцца выявы гербаў.

Графіцы можна падзяліць на пэўную колькасць груп, якія вызначаюцца мэтамі нанясення надпісаў. Так, самую вялікую частку ад усёй колькасці алтарных графіци Спаса-Праабражэнской царквы складаюць памінальныя надпісы, якія можна падзяліць на **памінальныя запісы, памінальныя спісы і аднайменныя надпісы**. Як паказвае вывучэнне старажытнарускіх храмаў, асабліва Наўгародскага Сафійскага і Кіеўскага Сафійскага сабораў, большасць надпісаў на сценах – памінальныя [1–2]. Спаса-Праабражэнскі храм не з'яўляецца выключэннем, што звязана з хрысціянскім светалоглядам сярэдневяковага насельніцтва Беларусі. Стан души памерлага чалавека мог значна палепшыцца, калі яго паміналі. Аднак час быў такі багаты на ваенныя падзеі, што чалавек баяўся застасца без памінання. Багатыя людзі маглі ахвяраваць пэўную колькасць грошей або матэрэйальныя каштоўнасці на адвочнае памінанне, пакуль у манастыры або ў царкве ішлі набажэнствы. У менш заможных людзей такой магчымасці не было. Аднак заможнасць не была вызначальнай пры нанясенні надпісу. Нішто не прадстаўлялася больш трывалым за сцены Божага дома – царквы, таму на сцены храмаў наносіліся надпісы. Надзея на тое, што памінанне будзе ажыццяўляцца доўгі час пасля смерці, была мацнейшая за жах пакарання (прадрапванне надпісаў на сценах прыраўноўвалася да пасячэння крыжа і строга каралася). Таму неправамерным падаецца нам выказванне Д. Валадзіхіна аб тым, што надпісы за пэўныя гроши прадрапваліся на сценах з дазволу манахінь [3]. Надпісы наносіліся, у тым ліку, і духоўнымі асобамі і пра духоўных і свецкіх асоб (сведчаннем таму служаць сцены алтара), аднак наўмыснае пісанне фрэсак за гроши наўрад ці мела месца. Хутчэй гэта была «напалову легальная» справа, калі нельга, але ёсьць вялікае жаданне і патрэба.

Памінальныя запісы – першая і найбольш цікавая група будуеца па адным прынцыпе і мае наступны выгляд: «месяца NN у дзень NN памёр раб Божы NN на памяць святога NN».

У гэтай паслядоўнасці памінальнага запісу поплацкія графіці знаходзяць аналогі з памінальнымі надпісамі наўгародскіх і кіеўскай цэрквай [1, с. 212; 2, с. 244].

Графіта № 1. Паўночная сцяна ахвярніка з поўным правам можа называцца памінальнай сцяной ігуменій. Прастора сцяны пакрыта графіці XII–XIV стст., на якія накладаюцца больш познія лацінскія. Прыйсунтнічаюць таксама малюнкі ў выглядзе Галгоф, бласлаўляючых рук і г. д., тут знаходзяцца графіці № 1 і 7, якія змяшчаюць раннія запісы пра ігумення. На вышыні 105 см ад падлогі¹ знаходзіцца надпіс памерам 32x6,1 см пра смерць ігумені Кацярыны, які можна падзяліць на дзве часткі, напісаныя рознымі людзьмі: **Лиц(a) иула 8 д днъ стъ...н/...** «**вставися игумении/С... ...а Катъерна/анно** ти 8 четъ...рътакъ зіма... и въчны – «Месяца ліпеня ў 4 дзень свытых... памерла ігуменія С(вятога Спаса) Кацярына // ... Госпадзе чацвертая зіма... вечнай». На жаль, частка надпісу канчаткова згублена, калі сэнс першага фрагмента можна зразумець, то падзеі другой часткі – складаныя для аднаўлення. Першая частка напісана шырокім устаўным почыркам, вышыня літар каля 1 см. Надпіс займае тры роўныя радкі, паміж якімі значная адлегласць. Адлегласць, дарэчы, ёсьць і паміж накаторымі словамі. Пад цілга ўзяты лічба чатыры, слова «дзень», «святых» і, магчыма, «Кацярына», калі рыса над словам не выпадковая. Літары **У** ўсюды запісаныя як **У**, **Ф** як **Ф** і **Ф**, літары **М**, **Л**, **Д**, **И**, **А**, **Г** здоблены рысачкамі. Надпіс вельмі прыгожы і ахайны. У трэцім радку з-за выбайні бачны толькі пачатковая **С** і канчатковая **А**, аднак па логіцы надпісу тут могуць быць слова «Святога Спаса», напісаныя для абазначэння манастыра. Гэта ўскосна пацвярджаецца графіта пра смерць ігумені, напісаным ніжэй. Другая частка напісана менш ахайнім почыркам. Два радкі набліжаны адзін да аднаго. Калі літары **Н**, **И**, **Ю**, **В** напісаны больш-менш роўна, то **Ч**, **З** напісаны з нахілам, першы радок апускаецца ўніз. Сэнс надпісу складана аднавіць, размова ідзе пра чацвертую зіму, але якія дакладна падзеі адбыліся, сказаць складана. Па палеографічных даных, графіта ў сукупнасці датуецца XII ст., уяўляеца магчымым нанясенне надпісу і ў пачатку XIII ст., калі ў аўтара надпісу захаваліся навыкі пісьма, набытыя яшчэ ў XII ст. Так ці інакш, у спіс ігуменняў Спаса-Праабражэнскага манастыра з поўным правам можна ўнесці імя ігуменії Кацярыны, якая кіравала ім на мяжы XII–XIII стст.

Рысунак 1 – Прапысоўка графіта № 1

Графіта № 2. На паўночнай сцяне дыякініка на вышыні 187 см ад падлогі знаходзіцца графіта, спроба прачытання якога рабілася раней, да таго, як надпіс быў расчышчаны цалкам. Прапаноўваўся варыянт прачытання пра смерць дыякана па літарах «**а...кон**», аднак расчышцка надпісу дала іншае прачытанне: **Лиц(a) мртва въ є прѣстав/ися рабъ Бжы попъ/ Дмитръ на памътъ стаіо сці Конана огородника – «Месяца сакавіка ў 5 дзень памёр раб Божы поп Дзімітры на памяць святога айца Конана Агародніка».** У надпісе даецца спасылка і на дзень, і на свята. Сапраўды, на 5 сакавіка прыходзіцца святкаванне дня памяці Конана Ісаўрыйскага, якога па яго занятку называлі Конанам Агароднікам або Конанам Градарам.

Лиц(a) мртва въ є прѣстав/ися рабъ Бжы попъ/ Дмитръ на памътъ стаіо сці Конана огородника – «Месяца сакавіка ў 5 дзень памёр раб Божы поп Дзімітры на памяць святога айца Конана Агародніка»

Рысунак 2 – Прапысоўка графіта № 2

Дакладная спасылка даецца толькі на дзень і месяц, год не названы. Таму датаваць надпіс можна толькі палеографічна. Знешнія прыкметы надпісу наступныя. Графіта выканана пісьменна, чалавекам, звыклым да пісьма. Пра гэта сведчыць напісанне слоў «месяца», «Божы», «святога», «айца» і нават імя і скарочанага слова «агародніка» пад ціламі, а таксама лігатурнае напісанне спалучэння «**ні**» ў слове «агародніка» па прыкладзе напісання слова «ника» каля крыжа. Агульнае ўражанне ад графіта наступнае: гэта надпіс, даволі глыбока прарэзаны, выканы рукоj пісьменнага чалавека, які не толькі добра валодае прыёмамі пісьма, але і схильны да яго аздаблення. Памеры графіта 28x16 см, яно запісана ў пяць радкоў, пры гэтым левая мяжа пісьма роўная, а канцы радкоў трохі прыўзняты, вышыня літар – 2 см. Графіка літар сведчыць на карысць датавання надпісу мяжой XII–XIII стст. Такім чынам, у летапісі манастыра можна запісаць імя святара Дзімітрыя, які служыў у Спаса-Праабражэнскай царкве на мяжы XII–XIII стст.

Графіта № 3. На паўднёвай сцяне алтара на вышыні 124 см ад падлогі знаходзіцца гра-

¹ Для графіці дыякініка і ахвярніка вышыня, на якой змяшчаюцца графіці, лічыцца ад каменнай падлогі, для графіці алтара – ад драўлянай, якая на 44 см вышэйшая за каменную.

фіта, якое раней ужо разглядалася даследчыкамі [4, с. 122]. Гэта надпіс пра смерць Саламаніды, які выглядае наступным чынам: **Мід аўгуста ў .К.Г. на пам'яць айца Каленіка/представінса раба божія Соломоніда – «Месяца жніўня ў 23 (дзень) на памяць айца Калініка памерла раба божая Саламаніда».** Надпіс акуратны, складаецца з чатырох радкоў, уяўляе сабой прамавугольнік, у якім толькі апошні радок трошкі карачайшы за папярэднія. Параметры надпісу – 14,5x4,5 см, вышыня літар – 0,9 см. Магчыма, надпіс быў прадрапаны нажом, аб чым сведчаць няроўныя краі літар. Такое напісанне магло ўзнінуць пры выкарыстанні нявострага прадмета. Надпіс змяшчае два скарачэнні: слова «месяца» і «отца», а таксама напісанне пад цілам лічбы 23 – **·КГ·**. Слова «память» недапісана, літара **А** ў першым складзе заменена на **я**. Таксама звяртае на сябе ўвагу ўжыванне літар **У** замест **В** у прыназоўніку **«в»** і слове «августа». Верагодна, гэта адлюстраванне мясцовых асаблівасцей вымаўлення. У надпісе упамінаюцца два імя: імя памерлай жанчыны Саламаніды (варыянт хрысціянскага імя Саламонія) і імя Каленік – размоўны варыянт імя Калінік. Дзень памяці гэтага свяціцеля сапраўды святкуецца 23 жніўня. Спасылкі на год няма. У цэлым, надпіс можна датаваць мяжой XII–XIII стст.

**Мід аўгуста ў .К.Г. на
пам'яць айца Каленіка
представінса раба божія
жніўня 23 (дзень)**

Рысунак 3 – Правысоўка графіта № 3

Графіта № 4. На паўночную сцяну дыяканіка, справа ад праёма, на вышыні 161 см ад падлогі нанесена графіта з чатырох радкоў. Яго параметры – 20x12 см, вышыня літар – 2,5 см. Надпіс прадрапаны выразна, але яго канчатак, а менавіта імя памерлага, згублены. Надпіс чытаецца наступным чынам: **Мід февраль на стто/Сем'ёна Богопрыемца/представінса/Ка(лен?)** – «Месяца лютага на святога Сімёона Багапрыемца памёр Каллінік (?). У першым радку слова «месяца» напісана скарочана, магчыма, над ім было цітла, – надпіс у гэтым месцы пашкоджаны. Назва месяца запісана як «февраль», у назоўным склоне. У прыназоўніку **«на»** перамычка літары **Н** запісана ў люстэрковым адбітку. Слова «святога» запісана як **стто** і ўзята пад цітла. У імені **«Семена»** ў другім радку літара **Н** таксама запісана няправільна. Гук **«е»** перадаецца трывма варыянтамі – **е**, **ѣ** і **к**. Надпіс пашкоджаны, асабліва гэта датычыцца чацвёртага радка. У імені можна разабраць дзве першыя літары **КЛ** і чацвёртую – **Е**, трэція, верагодна, – **Л**, пятая можа быць мачтай **Н**. У дадзеным выпадку можна дапусціць імя Каллінік, якое пісалася як Каленік (напрыклад у графіта пра смерць Салама-

ніды). На жаль, надпіс не датаваны, можна аднаўіць толькі дзень. У надпісы даецца спасылка на дзень Сімёона Багапрыемца, дата памяці гэтага святога 3 лютага. Сукупнае палеаграфічнае датаванне дает мяжу XII–XIII стст. Надпіс прадрапаны тонкімі лініямі, верагодна, пісалам.

**Мід февраль на
пам'яць айца Сімёона
Богопрыемца/представінса/Ка(лен?)**
3 лютага 1411/1111/1111

Рысунак 4 – Правысоўка графіта № 4

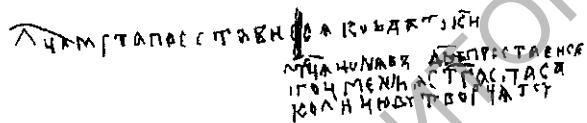
Графіта № 5. На паўночной сцяне дыяканіка, злева ад праёма, на вышыні 161 см ад падлогі нанесена графіта – памінальны запіс. Яго памеры – 43x9 см, вышыня літар – 2 см. Графіта запісана ў пяць радкоў: першы і другі пачынаюцца па цэнтры надпісу, іх левая мяжа на адным узроўні, трэці і чацвёрты радкі ссунуты ўлева, пяты засунуты ўправа, ён пачынаецца на ўзроўні заканчэння першага і другога радкоў. Трэці, чацвёрты і пяты радок аддзелены прачэрчанай лініяй. Магчыма, першы і другі радкі былі дапісаны пазней. У цэлым, графіта выглядае наступным чынам: **Мід февраль на стто/Сем'ёна Богопрыемца/представінса/Ка(лен?)** – «Месяца лютага на памяць святога айца Сідора». Асаблівасці графіта наступныя: слова «месяца» ўзята пад цітла, літара **Ц** павернута ў адваротны бок. Слова «февраль» напісана як «феврэя», пры гэтым літара **А** вынесена зверху паміж літарамі **В** і **Р**. Літара, якая абазначае дзень, заключана паміж кропкамі, але цітла над ёй няма. У дадзеным надпісе мае месца ўжыванне аднаеравай графікі: у словах «день» і «память» **ъ** заменена на **ѣ**. У той жа час, у словах «рабъ» і «Навумъ» ужыванне **ѣ** правамерна. Палеаграфічныя прыкметы сведчаць на карысць датавання XII–XIII стст. У дадзеным графіта даецца спасылка на свята «святога отца Сідора», якая ўдакладняецца двумя першымі радкамі «месяца февраля в 5 день». На дадзеную лічбу прыходзіцца дзень святкавання памяці працадобнага Ісідора Пелусіюта, таму што ўвогуле дзён святкавання памяці розных святых з таким імем – сем. Магчыма, для ўдакладнення дня смерці былі даданыя зверху першыя радкі, але яны не ўваходзяць у мяжу графіта, аўвядзеную вакол трох наступных радкоў.

Мід февраль на стто/Сем'ёна Богопрыемца/представінса/Ка(лен?)
3 лютага 1411/1111/1111

Рысунак 5 – Правысоўка графіта № 5

Графіта 6. Ніжэй за графіта № 1 знаходзіца памінальны запіс, нанесены ў адзін радок невялікім, у 1 см вышынёй, літарамі. Імя ў надпісе часткова згублена: *Л*іца *мртв*а преставися *Ко(ь?)дат...* кі – «Месяца сакавіка памёр (Кандрат?) 28-га». Дата 28 сакавіка, запісаная пад цілам, вызначаецца дакладна, а вось некаторыя літары імя спасаваны, таму яго можна дапушчальна прачытаць як Кандрат.

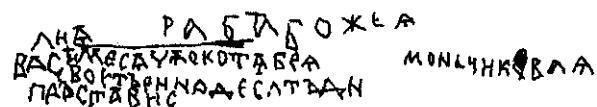
Графіта 7. Наступнае графіта таксама нагадвае сабой памінальны запіс. У ім упамінаеца ігумення без згадвання яе імя: *Л*іца *ігумна* въ ... дн̄ преставися ігуменъ *С*вятога Спаса/коли щоду творца тоу – «Месяца чэрвеня ў ... дзень памерла ігумення Святога Спаса, когда Творца (Бог) здзейсніў цуда тут». У надпісе ёсць спасылка на нейкі цуд, які адбыўся ў гэтых час. Палеаграфічна папярэдні і дадзены надпісы можна датаваць мяжой XII–XIII стст. на падставе напісання літар *K*, *B*, *P*. Звяртае на сябе ўвагу таксама фанетычная мяkkасць «ц», асаблівасць, якая сустракаецца і ў іншых графіці. Такім чынам, да нас часткова дайшлі звесткі пра ігумення Спаса-Праабражэнскага полацкага манастыра. Імя адной з іх – Кацярына, імя другой не напісана, аднак зафіксаваны звесткі пра цуд, які адбыўся адначасова са смерцю ігумені.

Рысунак 6 – Правысоўка графіта № 6-7

Графіта № 8, 9. На паўночнай сцяне дыякініка, на вышыні 142 см ад падлогі даволі вялікім літарамі (1,4 см) нанесены памінальны запіс, які пачынаеца крыжыкам і чытаеца наступным чынам: +*Месача скотъбра/ во үтъри на десатъ дн/пръставис (і справа ад сярэдняга радка) – Моньчиковая – «Раніцай дзесятага каstryчніка памерла Моньчыковая* (графіта № 8). Магчыма, да гэтага надпісу дапісаны аддзеленія доўгай рысай слова: злева – *Васілім*, прычым другі склад напісаны над першым, і зверху – *раба Божая* (графіта № 9). Верагодна, размова ідзе пра *Васіліцу* («Васілію») жонку *Майселя* («Мончыка»). У дадзеным графіта няма спасылак на свята, дакладна ўказаны толькі дзень. У графіта маюць месца некаторыя харктэрныя для старажытнарускіх надпісаў з'явы. Першая з іх – замена *Ф* на *ТЬ* («октября» замест «октъбря») – харктэрна для наўгародскіх берасцянных грамат. Замена *Ц* на *Ч* адлюстроўвае такую з'яву, як «цоканне», харктэрнае таксама і для Ноўгарада. Ужыванне *Л* замест *Л* («месячя» замест «месяца»), а таксама аднаравая графіка, ужыванне *Ъ* замест *Ь* або наадварот («пръставис» замест «прыставис»), г. зн.

ужыванне Палеаграфічныя даныя сведчаць на карысць датавання надпісу XII–XIII стст.

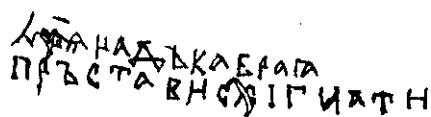
Рысунак 7 – Правысоўка графіта № 8-9

Графіта № 10. У дадзеным памінальным запісе спасылка на дату робіцца не так, як у графіці такога тыпу. Калі чытаецца графіта з пачатку, як яно напісана, атрымліваецца: *КД преста(ви)с(я) Овдтия/месяц апрыл(я на Р)* адоўніци. Графіта змяшчаецца на паўночнай сцяне дыякініка на вышыні 137 см ад падлогі, параметры надпісу – 27x2,5 см, вышыня літар – 0,8 см. Надпіс чытаецца як «24 красавіка, на Радуніцу, памерла Аўдоцця». Асаблівасцю дадзенага надпісу з'яўляецца напісанне літары *Л* і *Ц* у адваротны бок, а таксама прашчаныя літары ў словах «Овдотия», спалучэнні «месяцаприля». Па палеаграфічных даных, напісанню літар *P*, *B*, *D* надпіс можна датаваць XIII ст. Калі пасправаваць датаваць графіта больш дакладна, беручы за аснову датаванне XIII ст., можна вызначыць, што ў дадзеным стагоддзі Радуніца прыйходзілася на 24 красавіка тройчы на стагоддзе: у 1218, 1229 і 1240 гг. Усе яны прыходзяцца на першую палову стагоддзя.

Рысунак 8 – Правысоўка графіта № 10

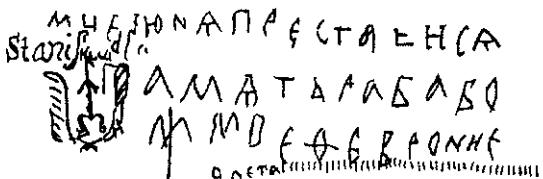
Графіта № 11. Памінальны запіс без дакладных спасылак на дату і дзень памяці святога знаходзіцца на паўночнай сцяне дыякініка: *Л...іца дъкабра/пръставися Ігнаті – «У месяцы снежні памёр Ігнаті».* Графіта зменшана на вышыні 135 см ад падлогі, параметры надпісу – 23x3,5 см, вышыня літар – 1 см. Надпіс не вельмі пісьменны, што бачна па слове «декабра», а таксама па напісанні *Н* і *Ц* у адваротны бок. З асаблівасцей можна таксама адзначыць аднаравую графіку «пръставися» замест «прыставися» і ўжыванне «і дзесяцярычнага» ў імені «Ігнаті». Па палеаграфічных даных надпіс можна датаваць XIII ст.

Рысунак 9 – Правысоўка графіта № 11

Графіта № 12. Там жа, на паўночнай сцяне дыякініка, на вышыні 153 см ад падлогі ёсць запіс пра смерць жанчыны, які чыта-

еца наступным чынам: Міце юнона преставися/ памяту раба во/мое Февроние – «У месяцы чэрвені памерла на памяць... раба Божая мая Февронія». Ніжэй за гэты надпіс маленькім літарамі напісаны А лёта («а года») і побач дадана сорак чатыры невялікія рысачкі. Цікава, што надпіс нясе не толькі інфармацыю, але і асабістыя адносіны: «мая Февронія» магла быць жонкай ці дачкой гэтага не вельмі пісьменнага чалавека, але яго сум адчуваецца ў надпісе. Можна дапусціць, калі ніжні надпісі аб колькасці гадоў належыць да папярэдняга надпісу, што Февронія пражыла 44 гады. Упамінанні колькасці гадоў сустракаюцца ў некаторых позніх помніках, але з упэўненнасцю сцвярджаць гэта нельга. Магчыма рысачкі – колькасць памінальных малітваў. Надпіс нанесены тонкімі рысамі, даволі доўгімі, 3 см у даўжыню, літарамі. Параметры надпісу – 37x12 см. Надпіс можна датаўцаць XIII ст.

Рысунак 10 – Правысоўка графіта № 12

Графіта № 13. Дадзены надпіс ужо публікаваўся і аналізуваўся раней у навуковай літаратуры. Ён быў апублікаваны Т.В. Раждзественскай [4, с. 123]. Дадзенае графіта знаходзіцца на паўночнай сцяне ахварніка на вышыні 141 см ад падлогі. Параметры надпісу – 10x12 см, вышыня літар знаходзіцца ў межах 1–1,5 см. Графіта займае шэсць радкоў: Міца або/ста во/г дн/преставися/Кузьміна/пісьца ико/нького – «Другога жніўня памерла Кузьміна (жонка) пісца іконнага». Можна згадзіцца з даціроўкай Т.В. Раждзественской, якая адносіць графіта да XIII ст. Цікава, што імя жанчыны не дадзена ў надпісе. Яна запісана «Кузьміна» па мужу – Кузьме.

Рысунак 11 – Правысоўка графіта № 13

Графіта № 14. На паўднёвой сцяне дыяканіка на вышыні 123 см ад падлогі змешчаны фрагментарны надпіс, які ў вялікай ступені быў

сапсаваны познім лацінскім надпісам Stefan larocze/Zacharias Piotrowicz. Графіта нанесена вельмі тонкімі, ледзь бачнымі рысачкамі. Вышыня літар каля 2,5 см. Ад надпісу захаваліся фрагменты: Міца ... на памяту с.../...висла раба бжжя Марфа – «Месяца марта на памяць (святога) памерла раба Божая Марфа». Нязначныя палеаграфічныя прыкметы і, у прыватнасці, напісанне літар Б, Ф, А сведчаць на карысць датавання надпісу XIII ст.

STEFAN LAROCZE
ZACHARIAS PIOTROWICZ 1642
БІЛЫМІНІЯ

Рысунак 12 – Правысоўка графіта № 14

Графіта № 15. Памінальны запіс, у якім упамінаецца жанчына, знаходзіцца на паўднёвой сцяне ахварніка. Ён займае тры радкі і чытаецца як: Міца ногла въ (ла)/прѣвісѧ Олена/Павловна – «31 ліпеня памерла Алена Паўлаўна». Паўлаўнай Алена названа па бацьку, магчыма, яна была незамужнай. Па палеаграфічных даных графіта можна датаўцаць XIV ст. Пад цілам вынесены літары С у слоўах «месяца» і «преставися», літара В, у якой роўнавялікія элементы не датываюцца да мачты; ё у якой няма вялікіх вынасных элементаў.

МІЦА НОГЛА ВЪ
ПРЕСТАВИСѧ ОЛЕНА
ЛАВЛАЎНА

Рысунак 13 – Правысоўка графіта № 15

Не ўсе графіці добра захаваліся. Некаторыя з іх знаходзяцца ў вельмі дрэнным стане, што звязана з пашкоджаннем сцен і нанясеннем позніх лацінскіх надпісаў паверх ранніх кірлічных.

Выводы. Аналіз памінальных запісаў XII–XIV стст. паказвае наступнае: памінальныя запісы адзначанага перыяду змяшчаюць у сабе спасылкі на дату і дзень памяці святога, дакладны год не цікавіць аўтара надпісу, для яго важней канстатаваць факт смерці і прывязаць яго да дня святога з мэтай памінання.

Значна пашыраецаць антрапанімія эпіграфічных помнікаў. Імёны простых людзей, якія згадваюцца ў надпісах, хрысціянскія, але пераробленыя ў адлаведнасці з мясцовым ужываннем: Олена, Калінік, Сідар, Сямён, Мончык.

Для гісторыі манастыра важна прачытанне імён людзей, якія непасрэдна былі звязаны з яго жыццядзейнасцю: ігуменья Кацярына, поп Дзімітр, іканапісец Кузьма. У адным з запісаў змяшчаюцца звесткі пра цуд, які адбыўся ў час смерці ігуменні.

Графіці даносіць да нас шэраг моўных асаблівасцей. Гэта тым больш каштоўна, што ран-

нія надпісы, у якіх былі б адлюстраваны гэтая асаблівасці, амаль не захаваліся. Моўныя асаблівасці, якія зафіксаваны ў графіцы, харктэрны і для іншых старажытнарускіх пісьмовых крыніц. Гэта замена **В** на **У**, **О** на **Ъ**, **Ц** на **Ч**, ужыванне **А** замест **Я** («месячя» замест «месяца»), мякага **ІІ**, а таксама аднаеравая графіка.

Такім чынам, алтарныя памінальныя запісы Спаса-Праабражэнскай царквы г. Полацка даюць шэраг каштоўных звестак, пашыраюць базу помнікаў пісьменнасці і гістарычных крыніц па гісторыі сярдневяковай Беларусі.

ЛІТАРАТУРА / КРЫНІЦЫ

1. Высоцкий, С.А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII вв.) / С.А. Высоцкий. – Киев: Наук. думка, 1976. – 455 с.
2. Медынцева, А.А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора XI –XVI века / А.А. Медынцева. – М.: Наука, 1978. – 311 с.

3. Володихин, Д.М. Повесть в камне / Д.М. Володихин // Полоцкий лятаписец. – 1993. – № 1(2). – С. 65–66.
4. Рождественская, Т.В. Древнерусские надписи на стенах храмов: новые источники XI–XIV вв. / Т.В. Рождественская. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1992. – С. 122.

SUMMARY

In the article «Altar memorial graffiti ages 12-14 at the altar of the Saviour of the Transfiguration Church in Polotsk» analyses a number of funeral records about people of that time. A distinctive feature of the inscriptions – a reference to the date of death and the feast day of St, which was this event. The inscriptions mention the name of one of the abbess of the monastery – Catherine, contains information about the miracle that occurred with the death of abbess. From the data of graffiti, we can learn the names of priests who performed the service, an icon painter and who worked at the church and ordinary people who lived at the time.

Паступіў у рэдакцыю 30.06.2011 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ